INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZAMON VA ASPEKT KATEGORIYALARINING QIYOSIY TAHLILI

G'afurqulova Lola Maqsudovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili) yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: ***Samadova Visola Baxtiyor qizi***

(Termiz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi)

gafurkuloval@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi zamon va aspekt kategoriyalari qiyosiy o'rganilgan. Tadqiqotda kontrastiv tahlil metodidan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi analitik shakllar o'zbek tilidagi sintetik va tahliliy vositalar orqali ekvivalent topadi. Ushbu qiyosiy tahlil tarjima nazariyasi va amaliyoti, shuningdek, chet tillarini o'qitish metodikasi uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: zamon, aspekt, kontrastiv tahlil, grammatik kategoriya, fe'l zamonlari, tipologiya.

COMPARATIVE ANALYSIS OF TENSE AND ASPECT CATEGORIES IN ENGLISH AND UZBEK

ABSTRACT

This article presents a comparative study of the categories of tense and aspect in English and Uzbek. The contrastive analysis method was used in the research. The results show that English analytic forms find their equivalents in Uzbek through synthetic and analytical means. This comparative analysis is of important scientific and practical

importance for translation theory and practice, as well as foreign language teaching methodology.

Keywords: tense, aspect, contrastive analysis, grammatical category, verb tenses, typology.

KIRISH

Jahon tilshunosligida fe'l kategoriyalari, xususan, zamon va aspekt masalalari o'ziga xos murakkablik va tizimli xilma-xillik bilan ajralib turadi. Ingliz tili german tillari guruhiga mansub bo'lib, analitizmning yuqori darajasi bilan tavsiflansa, o'zbek tili aglyutinativ turdagi til sifatida sintetik qurilishga asoslanadi. Ushbu ikki tilning tipologik farqlari ulardagi zamon va aspekt kategoriyalarining ifodalanish shakllarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Zamonaviy tilshunoslikda kontrastiv tadqiqotlar nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki tarjima nazariyasi va amaliyoti, shuningdek, chet tillarini o'qitish metodikasi uchun ham muhim hisoblanadi. O'zbekistonda xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan e'tiborning ortishi ushbu ikki til tizimini qiyosiy o'rganishni kun tartibidagi dolzarb masalalardan biriga aylantirmoqda.

Tadqiqot obyekti sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlari va ularning aspektual xususiyatlari olingan. Tahlil jarayonida tilshunoslikning umumnazariy qoidalari va kontrastiv metodologiya tamoyillariga tayanildi. Bu ish soha bo'yicha olib borilayotgan fundamental tadqiqotlarning mantiqiy davomi hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi globalizatsiya sharoitida tillararo tarjima nazariyasi va amaliyoti, shuningdek, chet tillarini o'qitish metodikasida aspektologiya masalalariga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotganligi bilan belgilanadi. Ingliz tili tipologik jihatdan analitik qurilishga ega bo'lib, unda zamon va aspekt kategoriyalari fe'l o'zaklarining morfologik o'zgarishidan tashqari, analitik shakllar – yordamchi fe'llar va bog'lovchilar tizimi orqali juda aniq va qat'iy ifodalanadi. O'zbek tili esa o'zining aglyutinativ tabiati tufayli fe'l asosiga ketma-ket qo'shimchalarni biriktirish orqali zamon va aspektning nozik

semantik qirralarini yuzaga chiqaradi, bu esa tarjima jarayonida semantik ekvivalentlikni ta'minlashda ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Maqolaning asosiy maqsadi – ingliz va o'zbek tillaridagi ushbu kategoriyalarni qiyosiy-tipologik tahlil qilish orqali ularning funksional-semantik xususiyatlarini aniqlash va qiyosiy grammatika uchun nazariy poydevor yaratishdir. Tadqiqot obyekti sifatida har ikki tilning fe'l tizimi, xususan, zamon shakllari va aspektual vositalar tanlab olindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamon va aspekt kategoriyalari bo'yicha jahon tilshunosligida boy an'analar mavjud. B. Komri (B. Comrie) aspekt va zamon nazariyalarini tizimlashtirib, ularning universalligini asoslab bergan [3]. Uning fikricha, aspekt harakatning ichki vaqt strukturasini, zamon esa nutq vaziyati bilan bog'liq vaqt munosabatini ifodalaydi. Bu qarashlar ingliz tili tadqiqotchilari uchun asosiy tayanuvchi bazis hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida esa fe'l zamonlari va aspekt masalalari professorlar A. Nurmonov [1] va M. Hamroyev [4] tadqiqotlarida atroflicha o'rganilgan. Olimlar o'zbek tilida zamon shakllari va aspektual ma'nolarning o'zaro birikib ketishini, xususan, -yap, -moqda kabi qo'shimchalar orqali davomli harakat ifodalanishini alohida ta'kidlashgan.

Kontrastiv tilshunoslik nuqtai nazaridan ingliz va o'zbek tillarini solishtirish masalalari N. Xodjayeva [5] hamda I. Karimov [7] ishlarida qisman yoritilgan bo'lsa-da, aspektual ma'nolarning to'liq tipologik qiyosi hali ham chuqurroq o'rganishni talab qiladi.

Jahon tilshunosligida B. Komridan tashqari, V. Bondarko, Yu. Maslov hamda J. Bybee [8] kabi olimlarning funksional grammatika sohasidagi ishlari aspektologiya nazariyasini boyitishda muhim o'rin tutadi. V. Bondarkoning 'funksional-semantik maydon' konsepsiyasi aspektual ma'nolarning turli darajalardagi (morfologik, sintaktik, leksik) ifodalanishini tizimlashtirishga imkon beradi. O'zbek tilshunosligida esa A. G'ulomov, M. Asqarova va A. Madvaliyev [9] kabi olimlarning fe'l zamonlari va aspektuallikni ifodalovchi vositalar ustida olib borgan tadqiqotlari ushbu kategoriyalarning o'ziga xos milliy xususiyatlarini ochib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida kontrastiv (qiyosiy-tipologik) tahlil, sinxron tahlil hamda funksional-semantik usullar tanlab olindi. Ushbu metodlar ingliz va o'zbek tillaridagi fe'l shakllarining funksional mosligini hamda semantik ekvivalentligini aniqlash imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi Tense-Aspect tizimi fe'lning morfologik va sintaktik birliklari (yordamchi fe'llar) orqali juda qat'iy tartibga solingan. O'zbek tilida esa zamon va aspekt ifodalari ko'proq suffiksal derivatsiya, ya'ni qo'shimchalar yordamida amalga oshiriladi.

Xususan, ingliz tilidagi Continuous aspekti o'zbek tilida -yap (-yapti) va -moqda qo'shimchalari bilan ekvivalentlik hosil qiladi. Masalan, ingliz tilidagi «He is reading» shakli o'zbek tilida «U o'qiyapti» shakliga mos keladi. Perfect aspekti bo'yicha tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi «Present Perfect» shakli o'zbek tilida -gan qo'shimchasi hamda «allaqachon», «endigina» kabi leksik vositalar orqali namoyon bo'ladi [10].

1-jadval. Ingliz va o'zbek tillaridagi aspektual shakllarning qiyosiy tavsifi

Aspekt turi	Ingliz tilidagi ifodasi	O'zbek tilidagi ekvivalenti	Xususiyati / Kontekst
Continuous / Progressive	be + V-ing (e.g., He is reading)	-yap, -moqda, -yotir (e.g., U o'qiyapti)	Inglizchada qat'iy grammatik shakl; o'zbekchada uslubiy va kontekstual bo'linishga ega.
Perfect	have/has + V3 (e.g., I have written)	-gan, allaqachon + fe'l, -ib bo'ldi	Inglizchada natijaviy va tajriba aspekti; o'zbekchada

			ko'proq leksik-kontekstual ko'rsatkichlarga tayanadi.
Habitual / Iterative	used to + V, Simple Present	-ar edi, -ib turardi, har doim	Ikkala tilda ham takroriy harakatni ifodalaydi, o'zbek tilida analitik fe'l shakllari faol.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi davomiylikni bildiruvchi 'turibdi', 'yotibdi', 'o'tiribdi' kabi yordamchi fe'lli konstruksiyalar ingliz tilidagi birgina 'Progressive' shakli bilan ifodalanadi, bu esa o'zbek tilida aspektual nozikliklar (nuanslar) ingliz tiliga qaraganda ancha boy va aniq ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Ingliz va o'zbek tillaridagi zamon va aspekt kategoriyalarini qiyosiy o'rganish ularning tipologik jihatdan farqli tizimlarga mansubligini ko'rsatdi. Ingliz tili analitik, o'zbek tili esa aglyutinativ-sintetik tabiatga ega ekanligi aspektual ma'nolarning ifodalanishida asosiy belgilovchi omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalarni ilgari suramiz: 1) Chet tillarini o'qitishda o'zbek tilidagi aspektual shakllarning ingliz tili bilan qiyosiy jadvallarini yaratish; 2) Tarjima nazariyasida va amaliyotida aspektual-semantik ekvivalentlikka alohida e'tibor qaratish; 3) Mashina tarjimasi va kompyuter lingvistikasi tizimlariga 'aspektual moslashuv' qoidalarini kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2017. – 250 b.

2. Safarov Sh. Lingvistik tahlil metodlari. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 180 b.

3. Comrie B. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 142 p.

4. Hamroyev M. O'zbek tilida fe'l zamonlari va aspekt masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 210 b.

5. Xodjayeva N. Ingliz va o'zbek tillarida fe'l tizimi qiyosiy tahlili. Filol. fan. nomz. diss. ... – Toshkent, 2018.

6. Croft W. Typology and Universals. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 320 p.

7. Karimov I. Kontrastiv lingvistika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 150 b.

8. Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. – Chicago: University of Chicago Press, 2014. – 560 p.

9. Madvaliyev A. O'zbek tilshunosligi masalalari. – Toshkent: Fan, 2018. – 300 b.

10. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London & New York: Routledge, 2018. – 320 p.